

Diktatúra a mindennapokban 3. Gellérd Imre mindennapi félelmei (1958–1959)²

A román kommunista vezetés 1956-ra vonatkozó konklúziója szerint Magyarországon a rendszer elleni támadás főleg intellektuális környezetből jött, amely köré a krízishelyzetben felzárkózott a fiatalság, az egyetemisták és a régi elit túlélei. Az RNK-ban 1956 után ezek a társadalmi csoportok lesznek a megtorlás fő célpontjai. Az értelmiségi csoportok ellen „általános offenzíva indult. Újraindították a politikai perek megrendezésének gyakorlatát. Szerepük a megfélemlítés, a civil társadalom autonóm szerveződésének megakadályozása, minden reformkezdeményezés megakadályozása [...]. A különböző városokban szervezett nyilvános leleplezések célpontja főleg az értelmiség volt. A cél a megfélemlítés volt, azok tekintélyének tönkretétele, akik alternatívát jelenthettek volna a hivatalos kultúrával szemben.”³ A nyilvános leleplezések a több száz résztvevővel szervezett gyűléseken, a tisztogatások, az egyes élharcosok elleni kivizsgálások a félelem légkörének fenntartását szolgálták.⁴

A társadalmi ágensek egyéni és csoportos cselekvéseire a félelem „latens erőként is képes hatni. Különösen akkor, amikor az állami terror, a hatalmi központ által kifejtett represszió lesz úrrá az életen”⁵ Dennis Deletant szerint az elnyomó szervezetek működtetése szempontjából „a félelem rendkívül alkalmas eszköz az erőforrásokkal való takarékoskodásra. Ez volt a Securitate sikerének a kulcsa is: sikerült úgy belecsepegtetni a félelmet a román társadalomba, hogy ál-

¹ OLÁH Sándor (Homoródalmás, 1954) a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának alapító tagja. Az intézet megalakulásától (1990) részt vett a különböző kutatási programokban, illetve bekapcsolódott anyaországi intézetek székelyföldi kutatásaiba (Politikatudományok Intézete, Kisebbségkutató Intézet, Teleki László Intézet). Elérhetősége: issigyo@yahoo.com.

² Készült a NKFI 128848. sz. *Székely önképzés a 19–20. században* c. program támogatásával.

³ Stelian TĂNASE, *Elite și societate* (București: Humanitas, 1998), 166.

⁴ Uo., 168.

⁵ GYÁNI Gábor, *A történelem mint emlék(mű)* (Budapest: Kalligram, 2016), 246.

talános meggyőződéssé vált [...]”⁶ Dennis Deletant értelmezésében „a népi demokrácia építésében a politikai rendőrség feladata a korábbi politikai intézmények és társadalmi struktúrák eltörlése volt. A rendőrségi erőszak és beavatkozás a mindennapi élet részévé, sőt jellemzőjévé vált, és olyan félelemmel áthatott lelkiállapotot generált a társadalomban, amely átalakította nemcsak a társadalomszerkezetet, hanem az egyének magatartását is.”⁷

A cselekvéseket, viszonyulásmódokat meghatározó indítékoknak, a viselkedés mozgatórugóinak megismeréséhez fontos feltárni, hogy „milyen erővel hat a félelemérzet az illető elhatározásaira? Milyen cselekvésre ösztönzi őt, vagy talán éppen a passzivitásra való hajlamában erősíti meg?”⁸ Ennek a kutatói törekvésnek jelentékeny akadályja, hogy a „hajdani többség tényleges félelme egészében dokumentálatlan és az utókor előtt ily módon ismeretlen [...]”⁹ Mivel „a múltbeli félelem adatszerű megragadása különösen nehéz feladat”,¹⁰ ritka és értékes forrásoknak tekinthetők azok, amelyek a több-kevesebb ideje letűnt életvilágok cselekvő ágenseinek félelmeit és ennek következményeit dokumentálják. Az 1989 után megjelent erdélyi magyar történeti és emlékezetirodalomból, illetve a szóbeli forrásokból számos adalékkal bizonyítható, hogy a 20. század ötvenes éveiben a társadalom uralom alá vetésében alkalmazott erőszaknak, a hatalmi retorzió legkülönbözőbb formáinak következményeként a félelem alapvető társadalmi tapasztalat volt.¹¹ Ezt az általános közérzetet dokumentálják évről évre Gellérd Imre lelkészi jelentései is. A székely falu világában „a félelem légköre – láthatóan – mindenkire hatott, általános közérzet volt.”¹²

Dolgozatunk célja feltárni, hogy milyen társadalmi magatartásra, cselekvés- és viszonyulásmódra ösztönözték Gellérd Imre Siménfalván szolgáló unitárius lelkészt a múlt század ötvenes éveiben félelmei, hogyan, milyen külső körülmények hatására született meg az évtized elejének egyházellenes támadásaival bátran szembeszálló lelkészben az ötvenes évek végére az erős, a cselekvéseit meghatározó félelemérzete? Úgy véljük, Gellérd Imre életútjának ez a szakasza (1949 – 1959. november 5.) általános érvényű ismeretekkel bővítheti az alávetettségbe,

⁶ Dennis DELETANT, A román állambiztonság szervezeti felépítése és működése, 1944–1989. 1. rész, *Betekintő* 5. évf., 4 sz. (2011): 1–13.

⁷ DELETANT, A román állambiztonság..., 1.

⁸ GYÁNI, *A történelem...*, 249.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ *Kuláksors. Székely kulákok történetei*, szerk. KRISTÓ Tibor (Csíkszereda: Státus, 1999), 45., 57., 60., 68.

¹² GYÁNI, *A történelem...*, 253.

kiszolgáltatottságba taszított autonóm személyiség és a hatalom kölcsönviszonyainak formáira, sajátosságaira vonatkozó ismereteket. A következőkben Gellérd Imre félelmeinek okait, körülményeit és következményeit próbáljuk rekonstruálni levéltári források¹³ és a siménfalvi parókia irattárában található egyházi források alapján.¹⁴

Harc az ideológiai fronton: a „klerikális reakció” megfélemlítése

A magát mindenhatónak tételező kommunista párt politikai céljainak megvalósítására átalakította a korábbi államberendezkedés erőszakszervezeteit. 1948. augusztus 30-án megjelent a 221. sz. rendelet a Népbiztonsági Főigazgatóság (Direcția Generală a Securității Poporului) létrehozásáról. 1949. január 23-án közzétették a csendőrség és rendőrség megszüntetéséről szóló 25. sz. rendeletet. A rendőrség helyett megalakul a „népi milícia” (Direcția Generală a Miliției). A Brassói Regionális Igazgatósághoz tartozó Udvarhely megyében, a járásközpontokban (Oklánd, Székelykeresztúr, Parajd) népbiztonsági irodákat hoztak létre, ezekkel alárendeltségben együttműködött a helyi milíciaőrsök személyezte. E hatósági intézmények ellenőrző, felügyelő tevékenységét a lojális helyi *káderek* a kezdetektől segítették. Az erőszakszervezetek használata mellett az anyagi és szimbolikus erőforrások birtokában a hatalom ideológiai fronton is folyamatosan támadta a hagyományos vallásos értékrendet: sajtókampányokban, a propagandairódalom „tudományos ismeretterjesztés” célját betöltő kiadványaiban.

A negyvenes évek végén az állambiztonságnak az erdélyi magyar történelmi egyházakról differenciált képe volt. Egy 1948 júniusában keletkezett feljegyzésben elkülönítették a református és unitárius egyházak viszonyulását a kommunista vezetéshez a Márton Áron püspök vezette római katolikus egyház következetes szembenállásától:

„Mindkét egyház hívei kizárólag magyar nemzetiségűek és az esetek többségében ezeknek az egyházaknak az antidemokratikus és rendszerellenes magatartását a magyar római katolikus egyház

¹³ Az írásunkban használt levéltári forrásokat a Magyar Unitárius Egyház keretében működő Egyházi Átvilágítási Folyamatot Koordináló Bizottság kérte ki a Securitate Levéltárait Vizsgáló Országos Tanács Levéltárából (ACNSAS) 2014–2015-ben, és a történelmi kutatások rendelkezésére bocsátotta. A közölt irattári anyagok a szerző fordításai.

¹⁴ Köszönetet mondunk Szén Sándor siménfalvi unitárius lelkésznek, hogy lehetővé tette a Gellérd Imre lelkészi szolgálata idején keletkezett iratanyag kutatását.

befolyásolta. Olyan eseteket jeleztek, amikor ezen egyházak képviselői csatlakoztak a római katolikusok harcához a marxista doktrínák megdöntésére. A református és unitárius egyházak reakciói és antidemokratikus akciói intenzívebben a nacionalizmus és revizionizmus talaján bontakoztak ki. A templomokban magyar himnuszt énekeltek, a vallásos megnyilvánulásokon zászlókat és magyar nemzetiszínű kokárdákat tűztek ki.

Mégis azt lehet mondani, hogy ezekben az egyházakban a papoknak több cselekvési szabadsága van, különösen politikai vonalon, ezért nagyobb arányban vannak klerikusok a demokratikus szervezetekben, különösen a Magyar Népi Szövetségben.

Az utóbbi két hónapban a református és unitárius egyházak tartózkodtak mindenféle rendszerellenes megnyilvánulástól, sőt egyes helységeken elhatározták a református papság aktívabb részvételét a haladó demokratikus szervezetekben.”¹⁵

1951 februárjában a Sztálin Tartományi Állambiztonsági Igazgatóság „mély informatív behatolásra” utasította az Udvarhely rajoni irodáját, „az unitárius egyház és a parókiák megnyilvánulásainak” megismerésére. Az utasítás kitért a közelgő egyháztanácsai választásokra, ezeket szintén „nagyon diszkrét informatív intézkedések előzzék meg, hogy idejében megismerjük az osztályellenség beszivárgását erre a célterületre [...]”.¹⁶

A romániai magyarság politikai szervezete, a Magyar Népi Szövetség a negyvenes évek végétől az erdélyi magyar történelmi egyházakkal szemben érvényesítette a kommunista ideológia vallásellenességét: „Népi Szövetség politikája az egyházakkal szemben minél erősebb kell legyen. Mi nem a vallás ellen vagyunk, de az egyházfőket meg kell győzni, hogy jöjjenek közénk” – fejtette ki Czikó Nándor, az MNSZ egyik vezető politikusa már 1946-ban.¹⁷

A következő évek ismert hatalmi intézkedései (a gazdasági javak kisajátítása, a vallásos nevelés és a hitélet gyakorlásának korlátozása, valamint a kulturális

¹⁵ ACNAS. Fond Documentar. Dosar. Nr. 2342. Vol nr. (leragasztva a szám). Uniunea Comunitatilor Unitariene din Romania (anii 1949–1951.) D013081. 120 f. feljegyzés

¹⁶ ACNAS. Fond Documentar. Dosar. Nr. 2342. Vol nr. (leragasztva a szám). Uniunea Comunitatilor Unitariene din Romania (anii 1949–1951.) D.081127. 266 f.

¹⁷ Nagy-Olti, 2009: 454. A Magyar Népi Szövetségben a Román Munkáspárt befolyása 1948 után fokozatosan erősödött. A folyamatra lásd: Nagy, 2009. 94–95.

erőszak más formái) az egyházfőket éppen ennek az elvárásnak az ellenkezőjéről győzték meg.¹⁸

1958. augusztusa –1959. november eleje között Kolozs tartományban és a Magyar Autonóm Tartományban a Securitate tizenhét unitárius teológiai tanárt, lelkészt és teológus hallgatót tartóztatott le.

A makroszinten bekövetkezett politikai változásoknak, az erőszakban, agresszivitásban tobzódó hatalmi intézkedéseknek közvetlen cselekvésorientáló hatása volt a szolgálatban lévő lelkészek egyházi és társadalmi szerepvállalásaira is. Gellérd Imre lelkészi jelentéseiben, az egyházközségi eseményekről készült jegyzőkönyvekben évente beszámolt hívei félelmeiről, szorongásairól, az elbizonytalanodottak bátorításáról,¹⁹ de saját személyes félelmeiről nem beszélt. Forrásaink lehetővé teszik, hogy az ötvenes évek végén Gellérd Imre életútján a félelem hatására bekövetkezett magatartásbeli változásokat a makroszintű politikai változásokkal összefüggésben vizsgáljuk.

A kompromittáló adatoktól az ellenőrzésig

A Gellérd Imréről írt hálózatjelentések időrendi sorrendje azt mutatja, hogy az állambiztonság kezdeti szórványos adatgyűjtése az egyházi és közeleti tevékenységének, valamint külső kapcsolatainak megismerésére irányult. 1949. október 6-án, a Brassó Megyei Népbiztonsági Igazgatóságtól Kalousek Josif állambiztonsági ezredes a Bukaresti Népbiztonsági Főigazgatóságnak Gellérd Imréről ezt jelentette: „alaposan megszervezi a vallásórákat és az unitárius lelkészek tevékenységét a hívek hitélet színvonalának növelésére. Tevékenysége a községben szemtelen, kétarcú tevékenységet folytat, a párttagokkal szemben meggyőződéses demokrata, másfelől befolyásolja a fiatalokat a velük rendezett vallásos, misztikus, a fiatalságra káros színdarabokkal, amelyeket ő írt. Szoros kapcsolatban van a község kulákjaival. Intézkedtünk megfigyelés alatt tartásáról, megállapításainkat jelenteni fogjuk.”²⁰

Az állambiztonság ellenőrizte Gellérd Imre levelezését, a lelkészről megbízott helyi informátorok jelentettek:

¹⁸ Jelen keretek között nem térhetünk ki a jogrend és a törvénykezés egyházakat sújtó átalakítására. Ezt a folyamatot részletesen összefoglalta PÁL János, *Ellenállás, alkalmazkodás, kiszolgálás. Az Unitárius Egyház szerepkörei (1945–1965)* (Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2017), 33–38.

¹⁹ OLÁH Sándor, „Diktatúra a mindennapokban. Gellérd Imre látéletei Siménfalván az ötvenes években”, *Keresztény Magvető* 126 évf., 1–2. sz. (2020): 98–99., 101.

²⁰ ACNAS, D. 13081. 46. f. 1949. okt. 6.

„Feljegyzés

Gellérd Imre Siménfalva községből Udvarhely, Dr. Erdő János tanárnak, Kossuth u. 9 sz. 1950. I. 24: írja, hogy a gyermekek nem merik a vallásos könyveiket kivinni az utcára és több helyen úgy rendelkeztek, hogy a papoknak ne köszönjenek, és sok helyen tiltják a templomlátogatást, sok iskolában tantárgy az ateizmus és ha a gyermekek azonnal nem alkalmazkodnak, a papot hibáztatják...”²¹

Az informátorok írott jelentéseiből mindössze három irat maradt fenn, a feljelentők ekkor többnyire szóban adták információikat az altiszteknek. Ezekre alapozva írták tájékoztató jegyzékeiket a tartótisztek, altisztek az információszerzés utáni napokban, előfordult, hogy négy-öt nap után. „Mihály Imre” alkalmi megbízottal a tartótiszt két alkalommal konspirációs lakásban találkozott. Forrásaink tehát a feljelentő és a tartótiszt közös konstrukciói. Nem tudható pontosan, mit mondott/írt a feljelentő, mennyire igazodott a tartótisztól előzetesen kapott utasításokhoz, és a hallott információkat mennyire, milyen szempontok, érdekek szerint szűrte, szerkesztette a feletteseinek megfelelni szándékozó tartótiszt.

Az időszakos beszámoló jelentésekből látható, hogy az informátorok közölte valóságselemek (ezek is a feljelentő szelekcióinak eredményei) az előzetes utasítások, feladatok szempontjainak megfelelően szerkesztett válaszok.

Miután a Sztálin Tartományi Áb.-i Igazgatóság az Udvarhely Megyei Áb.-i Irodát utasította (13/1950. december 30.), hogy „hozzanak szigorú intézkedéseket a siménfalvi Gellérd Imre felügyeletére egy jól előkészített informatív behatolással”, a rajoni iroda a székelykeresztúri szolgálatnak közvetítette a feladatot. A Székelykeresztúri Áb.-i Iroda 1951. január 11-én az Udvarhely Megyei Áb.-i Szolgálatnak jelentette, hogy „az 1951 Január 4-i 13/22.048 sz. a siménfalvi Gelérd (*sic!*) Imrere vonatkozó rendeletükre az alábbiakat jelentjük: Nevezett felügyelet alatt van, ugyanakkor egy információs hálózatot hoztunk létre körülötte. Hogy mélyebben behatoljunk környezetébe felvettük a kapcsolatot a postással, hogy a pap minden levelezése, ami jön, és ami megy, legyen nekünk ellenőrzésre bemutatva. Tehát felügyelete folyamatban van, abban az esetben, ha lesz levele (*kihúzott név*) felé, amit mi megszerzünk, jelenteni fogjuk Önöknek, hogy rendelkezzenek.

Both Francisc Áb. főhadnagy”²²

²¹ ACNAS, D. 13081. 84 f. Fordításrészlet Gellérd Imre leveléből. 1950. febr. 1.

²² ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 120 f.

1951–53-ban a Gellérd Imre megfigyelésére beszervezett helyi („Misi”, „Pityu”) feljelentők a lelkész rendszerellenességének bizonyítására a színvonalas és népszerű, nagy arányú részvétellel folytatott valláserkölcsi neveléséről, aktív társadalmi szerepvállalásáról jelentettek.

Az alábbi, 1954. február 3-án kelt jelentést március 2-án hagyta jóvá a parancsnok (*olvashatatlan aláírás* – O. S.): „Az alábbiakat jelentem Gellért (*sic!*) Imre Udvarhely rajoni, siménfalvi unitárius papról. Megállapítottuk, hogy fentnevezett pap egy izgató elem a lakosság soraiban, különböző módszerekkel vonja befolyása alá, hogy éljenek vallásos életet és ne ismerjék meg a demokratikus rendszer céljait, a párt- és kormányhatározatokat. Fentnevezettről van három feljegyzésünk és referátunk, tehát gyanús elemként tartjuk nyilván.

Kérem a parancsnok úr jóváhagyását, hogy legyen nyilvántartva a község Obiectiv dossziéban. Sándor Iuliu hadnagy.”²³

Nem tudjuk meg, hogy Gellérd Imréről „a három feljegyzés és referát” milyen időintervallumban keletkezett, az viszont igen, hogy a községnek a célszemélyek nyilvántartásával objektumdossziéja volt (nagy valószínűséggel más községeknek is).

1955 decemberében Barabas Ludovic hadnagy arra utasította „Misi” informátort, hogy kövesse a lelkész közeli barátait, és részletes jellemzéseket írjon róluk, a foglalkozásukról és múltbeli politikai tevékenységeikről.²⁴

Az állandósult félelem képei

Gellérd Imre megfigyelésében lelkésztársa, „Bako Laurentiu” fedőnevű hálózati ügynök ráirányításával új szakasz kezdődött: „Bako” 1958. nyaratól 1959. november 6-ig 13 alkalommal jelentett Gellérd Imréről, utoljára a lelkész letartóztatásának másnapján.

Az eddig megismert levéltári forrásokból látható, hogy az állambiztonság Székelykeresztúr (1956-tól) rajoni irodájának az unitárius egyházat követő tevékenységében „Bako Laurentiu” a legtöbbet foglalkoztatott hálózati ügynök volt az ötvenes évek második felétől. Jelentései személyeskedéstől mentes beszámolók az egyházi eseményekről és lelkésztársai tevékenységéről, szóbeli megnyilvánulásairól a csoportos találkozásokon (egyházközi gyűlések, közös ünnepek). A „Bako Laurentiu”-tól kapott (nagy valószínűséggel írott) jelentések alapján a tartótisztjei tájékoztató jegyzékeket készítettek feletteseiknek. E szövegekben

²³ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 107. f.

²⁴ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 97. f.

nincsenek elkülönítve az ügynöktől és a tartótisztól származó szövegrészek. A tisztek műveltnek, megbízhatónak minősített informatornak tartották „Bako”-t. Tájékoztató jelentéseinek tartalmát nem valószínű, hogy módosították, csak utasításokkal egészítették ki. „Bako” hálózati szolgálataiért rendszeresen anyagi juttatásokban részesült.

Alább a Gellérd Imre félelmeit dokumentáló feljegyzések idézésével a lelkész cselekvéseiben, viszonyulásaiban a félelem hatására bekövetkezett változásokat illusztráljuk.

„Tájékoztató jegyzék, 1958. július 6.”²⁵

Informálok, hogy Gellérd Imre siménfalvi lelkész részt vett a papok Keresztúron tartott gyűlésén, mely alkalommal az alábbiakat mondta: július elején Kolozsváron volt, ahonnan néhány napja tért vissza, és több pap előtt, mint nevezettek (*két kihúzott név*), kijelentette, hogy Kolozsváron nagy az elégedetlenség, különösen a román nemzetiségűek részéről a Magyar Autonóm Tartományal szemben, mert az ország legkommunistább része. A volt legionáriusok nyíltan fenyegetőznek, hogy nemsokára megváltozik a rendszer s akkor véglegesen kiirtják a magyarokat a Magyar Autonóm Tartományból, mert nagymértékben vádolhatók azért, hogy Romániában demokrácia lett. A fentnevezett ezért meg van ijedve. Továbbá, mondta fentnevezett, egyes kolozsvári és más helységi Katonai Törvényszékek a volt legionáriusokat mind szabadlábba helyezték.

Ezek a legionáriusok rémhíreket kezdtek terjeszteni és kezdtek újraszerveződni – fejezte be mondanivalóját fentnevezett.

Feladat: Az ügynök jelentse nekünk Gellérd Imre utazásait. Ilyen alkalmakkor az ügynök különböző problémákról beszéljen, speciálisan politikai problémákat. Állapítsa meg közelebbi kapcsolatait, főleg a papok között.

Intézkedés: Az esetet jelentjük a Tartományi Igazgatóságnak és újranytjuk az ellenőrzési dossziét a meglévő anyag alapján.²⁶

1958 nyarától az állambiztonság Gellérd Imrével magasabb fokozatú munkában foglalkozott: Birtalan Iosif alhadnagy július 30-án kelt akciótervében Gellérd Imre ellenséges tevékenységének összefoglalása után „a szóban forgó elem”-ről jelentette, hogy további „ellenséges tevékenységének megállapítására 1958. július 25-én megnyitottuk az ellenőrzési dossziét. Az ellenséges tevékenység megállapítására az egyéni informatív akció előtt a következő feladatok állnak:

²⁵ A román nyelvű tájékoztató jegyzékek a szerző fordításai.

²⁶ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 64. f.

„1. megállapítani, hogy a szóban forgó elemnek milyen kapcsolatai vannak a siménfalvi és más helységekben lévő barátaival.

2. tanulmányozni a szóban forgó elem baráti körét, különösen nevezett (*két kihúzott név*) és amelyik megfelelőbb, beszervezni ügynököknek.

3. megállapítani, hogy a szóban forgó elem ellenséges tevékenységet folytat-e Siménfalván a mezőgazdaság szocialista átalakítása ellen.

4. Kérni fogjuk a Magyar Aut. Tartomány Áb. Igazgatóságát és Kolozs Tartomány Igazgatóságát informatív felügyeletre, azokban az esetekben, amikor a szóban forgó elem Kolozsvárra utazik. Ezt az informatív felügyeletet »Incze Walter« ügynök végezze.

5. Kérni fogjuk a Magyar Aut. Tartomány Áb. Igazgatóságát a szóban forgó elem belső levelezésének követésére.”²⁷

A fenti feladatok megvalósítására az altiszt „Mihály Imre” helyi bizalmi embert és „Bako Laurentiu” ügynököt javasolta, akivel „fentnevezett nagyon jó kapcsolatban van, mivel ő is unitárius pap”. Továbbá egy újabb ügynök beszerzését a Gellérd „közvetlen környezetéből, két személy közül, akik kölcsönösen látogatják egymást, életkorban is közel vannak, és majdnem ugyanolyan a képzettségük”²⁸

Az ellenőrzési dosszié megnyitása után új tartalmi elemekkel bővültek a tartótisztek utasításai és a hálózati jelentések: pl. Gellérd Imre „gyanús kapcsolatot tart Dr. Simén Dániel kolozsvári unitárius teológiai professzorral és az unitárius teológusokkal”; „gyakran utazik Kolozsvárra és minden alkalommal felveszi a kapcsolatot Dr. Simén Dániellel, akivel politikai kérdésekről és a siménfalvi földművesek életéről beszélnek”; „nevezett Gellérd Imre többször készített prédikációkat a teológusoknak, amelyeket postán küld el”. Ezeket az információkat a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet titkára, „Incze Walter” hálózati ügynök hozta a Securitate tudomására.²⁹

A korábbi évek szorongást, félelmet keltő egyházellenes hatalmi támadásai mellett a siménfalvi lelkésznek és híveinek újabb korlátozásokkal is szembesülnie kellett: „Bako” 1958 okt. 3-i jelentésében tájékoztatta tartótisztjét, hogy „ne-

²⁷ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 10-11f.

²⁸ Uo.

²⁹ „Incze Walter” fedőnevű ügynökről vö. OLÁH Sándor, „Egy »demokratikus magatartású pap« az ügynökhálózatban. (1. rész) *Székelgyföld* 17. évf., 4. sz. (2013): 74–95.; (2. rész) *Székelgyföld* 17. évf., 5. sz. (2013): 115–137.; (3. rész) *Székelgyföld* 17. évf. 6. (2013): 79–100.

vezett Gellérd Imre a papok keresztúri gyűlésén azt mondta, hogy ismeretlen emberek jártak kétszer a lakásán, egy községi néptanácsi képviselő kíséretében. Ezek az emberek figyelmeztették, hogy fejezze be az egyház keretében folytatott vallásos nevelést. Ha ezt a nevelést nem fejezi be, kellemetlenségei lesznek. Ahogy fentnevezett mondja, ezekkel az emberekkel együtt elhatározták, hogy folyó év december 31-től ő nem lesz a valláserkölcsi nevelés köri előadója és nem foglalkozik ezzel a neveléssel.

Kis idő múlva újból néhány ember jött hozzá, a siménfalvi parókia könyvtárával kapcsolatban, ezek közül egyik neve (*kihúzott név*) a tartományi könyvtár részéről, a másik ismeretlen volt, aki fentnevezett feltételezése szerint az állambiztonsági szervektől volt. Ezek az emberek utasításuknak megfelelően – amit feldolgoztak fentnevezett előtt is – zárlat alá helyezték a könyvtár körülbelül 6000 kötetét és elrendelték, hogy a könyveket adják át a községi könyvtárnak [...]³⁰

A hatalmi fenyegetettség egyik következménye a fokozódó szolidaritás a lelkeszcsoporton belül. Pierre Mannoni írja, hogy „ugyanabban a nyugtalanságban osztozni, éspedig ugyanabban a pillanatban, úgy látszik, ténylegesen elősegítheti a közösségi állapot észlelését az egyének részéről: a közös megosztott érzelem erős bizonyíték, hogy vannak mások is, hasonlóak, akik ugyanazokat a dolgokat ismerik, ugyanazoktól a dolgoktól félnek. Az érzelmi azonosság egymáshoz közelíti az egyéneket, akiket normális körülmények között természetes önzésük inkább elkülönít.”³¹

„Tájékoztató jegyzék, 1958. november 8.

Informálok, hogy folyó év november 6-án az unitárius papok Keresztúron tartott gyűlésén Gellérd Imre siménfalvi lelkész felhívta lelkésztársai figyelmét, hogy vigyázzanak, miket beszélnek, mert minden papot legkevesebb három híve követ, akik az állambiztonsági szerveknek információkat kell adjanak a papok minden beszédéről. Ő ezt biztos forrásból hallotta és ezért figyelmezteti lelkésztársait. Amit Gellérd Imre mondott, (*kihúzott név*), a gagy³² lelkész is megerősítette, aki azt mondta, őt is feljelentették valamiért (pohárköszöntő és egyebek.)

Kitűzött feladatok: Az ügynök amikor Gellérd Imre lelkéssel beszélget térjen vissza a pap említette problémára és jelezze, hogy őt is figyelik. A beszélgeté-

³⁰ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 70. f.

³¹ Pierre MANNONI, *A félelem*, ford. MARTONYI Éva (Budapest: Akadémiai, 1991), 86.

³² Gagy, Udvarhely rajoni, ma Hargita megyei falu a Gagy patak mentén, Székelykeresztúrtól nyugatra.

sekben állapítsa meg kitől, milyen forrásokból hallotta Gellérd a mondottakat, a kapcsolatait, különösen a kolozsvári kapcsolatait.

Máté Alexandru, főhadnagy³³

A félelem következménye a hallgatás is: a hatalmi agresszió elhárításának egyik veszélytelennek látszó viszonyulása a biztonságosnak ígérkező hallgatás. „A hallgatás erénye sokaknak adott és megtanult lecke volt és később még mélyebben elsajátított tapasztalat az osztályellenségre kirótt hosszú börtönbüntetések alatt.”³⁴

„Tájékoztató jegyzék, 1958. december 6.

Informálok, hogy a nagymedeséri pap letartóztatása után³⁵ az unitárius papok nagyon megijedtek. Folyó év dec. 4-én az unitárius papok gyűlésén részt vett a Vallásügyi Minisztérium udvarhelyi küldöttje is (*kihúzott név*), és komolyan felhívta a papok figyelmét, hogy ne foglalkozzanak törvénybeütköző problémákkal. Minden pap tegyen meg mindent a szocialista mezőgazdaság megerősítéséért, ez a papok érdeke is, fejezte be a beszélgetéseket az esperes. Informálok, hogy a papok mind hallgattak, mintha lakatott tettek volna szájukra, nem beszélgettek sem társaságban sem külön.

Gellérd Imre lelkész Kolozsváron volt, ahová valószínűleg vizsgázni ment.

Kitűzött feladatok: Az ügynök feladatokat kapott Gellérd Imre és (*kihúzott név*), a papok ellenforradalmi tevékenységének követésére.

Máté Alexandru, főhadnagy³⁶

A belpolitikai változásokkal és a módosított büntető törvénykönyvvel összefüggésben itt először jelenik meg a Gellérd Imre ellenőrzésére vonatkozó tartóizmos utasításokban az „ellenforradalmi” tevékenység követése.

„Bako Laurentiu” alábbi jelentése dokumentálja, hogy a fenyegető rendszer kiszámíthatatlanságától, a megtorlástól való félelem olyan hétköznapi döntéseket is befolyásolt, mint a lelkész háztartásgazdaságának tervezése:

³³ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 74 f.

³⁴ Gail KLIGMAN és Katherine VERDERY, *Țăranii sub asediu. Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)* (Iași: Polirom, 2015), 337.

³⁵ PÁLFI Albert nagymedeséri unitárius lelkészről 1958. november 14-én nyitottak ellenőrzési dossziét, egy helyi alkalmi megbízottat és „Bako Laurentiu” ügynököt utasították megfigyelésére azzal a feladattal, hogy derítsék fel: a lelkész a vallás leple alatt milyen ellenforradalmi tevékenységet folytat. November 26-án tartóztatták le.

³⁶ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 75 f.

„Informálok, hogy 1958. december 14-én, a keresztyúri piacon Gellérd Imre siménfalvi lelkésszel találkoztam, ahol fentnevezett két disznót szándékozott eladni. Kérdésemre, hogy miért akarja azokat a disznókat eladni, azt válaszolta, hogy túl sokba kerül a tartásuk, de azért is mert az az előérzete, hogy az Állambiztonsági Szervek le fogják tartóztatni. Kérdésemre, hogy mire alapozza előérzetét azt felelte, hogy: letartóztatták a nagymedeséri papot. Letartóztatásakor nagy mennyiségű iratanyagot vittek el. Ezek között prédikációk is voltak, amelyeket én adtam kölcsön (*kihúzott név*) nagymedeséri papnak, amelyekbe beleköthetnek. Ezek a prédikációk 1956-ban készültek és a magyarországi eseményeket tárgyalták, s ezeket elvitték, ezt onnan is tudom, hogy ott jártam a letartóztatott lakásán és már nem találtam meg.

Megjegyzés:

Gellérd Imre siménfalvi lelkésről ellenőrzési akció folyik.

Kitűzött feladatok: Az ügynök azt a feladatot kapta, hogy találkozásain a fentnevezettel beszélgesen ezekről a prédikációkról, amelyeket a lelkész készített, röviden a tartalmukról és arról, hogyan tárgyalja a 1956 őszi magyarországi eseményeket.

Intézkedések: Az anyagot az ellenőrzési dossziéban használjuk.

Máté Alexandru, főhadnagy³⁷

A következő év elején a Gellérd Imre félelmeit – a későbbiekben mondhatni állandósító – esemény híre terjedt el az unitárius lelkészek körében:

„Tájékoztató jegyzék, 1959. február 5.

Informáljuk, hogy nevezett Gellérd Imre a papok előtt kifejezte aggodalmát, hogy fél a letartóztatástól. Mikor megkérdezték, hogy ezt mire alapozza, a következőket mondta: a Kolozsvári Unitárius Teológián (*kihúzott név*) professzor terjesztette prédikációk közül egyeseket én állítottam össze. Ezekből a prédikációkból egy-egy példányt egy kolozsvári látogatáson lévő magyarországi pap Budapestre akart vinni. Azonban a határon a Belügyminisztérium szervei az összes prédikációt elkobozták cenzúrázásra. Az általam összeállított prédikációkba belefoglaltam egyes tetteket a magyarországi eseményekből. Ezek a prédikációk felhasználhatók ellenem, mint kompromittáló anyagok. Ezért félek a letartóztatástól.

Megjegyzés: Gellérd Imre unitárius lelkész ezt a félelmét más alkalmakkor is kifejezte. Ellenőrzési akció alatt van.

³⁷ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 77 f.

Kitűzött feladatok: Az ügynököt utasítottuk, hogy Gellérd Imre lelkéssel újra beszélgesen ezekről a prédikációiról és tudja meg tartalmukat, konkrétan állapítsa meg mi a tartalmuk, és azt, hogy a Kolozsvárra küldöttekből ő egy-egy példányt megőrzött-e?

Intézkedések: A tájékoztató jegyzék egy példányát megküldjük a Tartományi Igazgatóságnak, hogy a Kolozsvár Tartomány ellenőrizze.

Máté Alexandru, főhadnagy³⁸

A lelkészt szűkebb társadalmi környezetében is próbálták elszigetelni:

„Tájékoztató jegyzék, 1959. március 6.

Informálok, hogy beszélgettem Gellérd Imre siménfalvi unitárius lelkésszel, aki kijelentette, hogy neki megtiltották, hogy a siménfalvi lakossággal a község utcáin beszélgesen, vagy a házaikban meglátogassa őket. Fél, hogy letartóztatják, noha az utóbbi időben nagyon visszavonult, mert beteg és az idegesség miatt, hogy letartóztatják betegsége még fokozódott [...]”³⁹

A félelem a lelkészi szolgálatban a prédikációk tartalmára is hatással volt, ugyanakkor fokozott lojalitást bizonyító cselekvések mozgatórugója lett.

„Tájékoztató jegyzék, 1959. május 17.

Informálok, hogy Gellérd Imre lelkész kifejezte, hogy minden lelkész vigyázzon, mit beszél. Ő úgy beszél, hogy senki ne tudjon belekapaszkodni, ugyanakkor azt mondta, hogy lehet, sötét napok jönnek egyes egyházi személyekre. Fentnevezett részt vesz minden sporteseményen, kapcsolatot tart a községi Néptanács hivatalnokaival és minden tanítóval, ezt a forrás a falu lakóitól hallotta [...]”⁴⁰

Gellérd Imrere traumatikus hatással volt dr. Simén Dániel professzor letartóztatásának híre:

„Tájékoztató jegyzék, 1959. június 27.

Informálok, hogy Gellérd Imre siménfalvi lelkész, ahogy hallottam a múlt héten hazajött Marosvásárhelyről a kórházból, időlegesen, mert legrövidebb időn belül vissza kell mennie a mája kezeléséért. Amikor meghallotta (*kihúzott név*) professzor letartóztatását, amint hallottam, egy félóráig egy szót se tudott szólani, és néhány nap múlva beutaltatta magát a kórházba. Amint hallottam, közeleli kapcsolatban volt (*kihúzott név*) professzorral [...]”⁴¹

³⁸ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 78 f.

³⁹ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. f. 80.

⁴⁰ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. III. 85 f.

⁴¹ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 83 f.

„Tájékoztató jegyzék, 1959. augusztus 8.

Informálok, hogy Gellérd Imre siménfalvi lelkész hosszabb ideig Marosvásárhelyen volt, a máját kezelte. Most otthon van, és a felesége adja be a szükséges injekciókat. Azt mondja, hogy elég jól kigyógyult a betegségből ezzel a kezeléssel és még jobban kigyógyulna, de állandóan fél, ez a féelme azóta van, hogy (*kihúzott név*) kolozsvári professzort letartóztatták (*kihúzott név*) nagyon szoros kapcsolatban volt. (*kihúzott név*) a Gellérd prédikációit a teológusoknak példának adta. Ezek a prédikációk, ahogy mondja, nem a mai rendszernek valók és ezért fél Gellérd a hatóságoktól. Más egyebet nem mondott a féelmeiről.

Gellérd lelkész komoly békemunkát végez. A múlt hónapban a »Béke védelmében« folyóiratnak 18 előfizetőt szervezett. A békegyűléseken többször előadásai voltak, úgy Siménfalván, mint más helységeken. Az esperes a papok gyűlésén fentnevezett tevékenységét követendő példaként említette a papok előtt, és a munkát, amit a Vöröskereszt, a sport vonalán visz, és a kultúrotthon építésénél.⁴²

1959. szeptember 11-én Bako Laurentiu írja Fazakas Francisc főhadnagy-nak (aki a kapott információkból 13-án szerkeszti jelentését feletteseinek):

„Informálok, hogy Gellérd Imre siménfalvi unitárius lelkész a teológiára készül, hogy letegye a doktori vizsgáját. Le is adta már a doktori dolgozatát. Most úgy látszik, tanárnak készül a Kolozsvári teológiára (*kihúzott név*) helyébe, aki most le van tartóztatva. (*kihúzott név*) meg is kérdezte, hogy akar-e Kolozsvárra menni, amire azt válaszolta, hogy igen, tehát arra számít, hogy ki fogják nevezni ebbe a funkcióba.

Elmondta, hogy eddig félt a letartóztatástól, mert voltak prédikációk, amelyeket ő írt és (*kihúzott név*) példaként emlegette a teológusoknak, de most tudja, hogy (*kihúzott név*) letartóztatása más okokból történt. Elmondta, hogy őt a hatóságok úgy ismerik, mint a legdemokratikusabb lelkészt, mert a legjobb békemunkát végzi és más társadalmi tevékenységeket is, például a Vöröskereszt, a Sport és a Szövetkezetek.

Ahogy ő mondja, ezeket ismerősei mondták, akik ismerték a helyzetet.

A firtosmartonosi közgyűlésen, mint köri nevelési előadó, beszámolót tartott az 1958. évi nevelőmunkáról. A beszámoló kifogástalan volt, és nagyon sokat foglalkozott demokratikus problémákkal és az ifjúság hazafias szellemű nevelésével. Javaslatot tett a szocialista nevelésre és mindenki szerepére ebben a nevelésben. A hívekkel való kapcsolatot szintén így kell tartani. Ez vagy az átne-

⁴² ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 86 f.

velődésnek tulajdonítható, vagy, mert nagyon óvatos. Kijelentette, hogy hívei körében más tevékenységet nem folytat csak egyházi problémákat.

Feladat: Az ügynök a következő találkozásakor Gellérd Imre lelkésszel az aktuális politikai helyzetről beszélgesen. Fazakas Ferenc főhadnagy.⁴³

„Bako” október 11-i jelentése szerint a folytatódó letartóztatások (dr. Erdő János, Székely László, Bálint Ferenc) fokozták Gellérd Imre félelmeit.

„Kérdezték, miért fél, mert jó békemunkát végez régebb a párt vonalán is dolgozott,⁴⁴ nincs mitől félnie a származása is jó, vagy tett valamit, amiért letartóztatnák? Erre azt válaszolta, hogy (*kihúzott név*) a professzornak írt prédikációkért letartóztathatják, mert Luka László⁴⁵ és Ana Pauker⁴⁶ is nagy pártaktivisták voltak, és mégis letartóztatták, ő is elhajlott, mint ezek, ezért fél. Mindenkinek felhívta figyelmét, a nevelőmunka szigorú korlátozására, hogy ez csak a törvények és rendelkezések alapján történjen, nem menjen az iskolai munka rovására.”⁴⁷

„Bako Laurentiu” 1959. november 6-án, Gellérd Imre letartóztatását követő napon írta tartótisztjének utolsó tájékoztatását:⁴⁸ „... Gellérd Imre siménfalvi lelkész több embernek megmutatta az újságokat, amelyek azt írják, hogy a neve alatt az unitárius egyháznál reakciós elemeket lepleztek le, papokat és másokat és most mégis őt támadják. A továbbiakban azt mondta, hogy ebben a rendszerben az embert kihasználják és utána eldobják. Most is olyan személyeket vettek fel a Teológiára, akiknek semmi tevékenységük nincs. Egyes lelkészek letartóztatásáról kijelentette, hogy a legszigorúbb büntetőtörvénykönyv a világon a román. Seholy nem történt meg, hogy jelentéktelen tettekért ilyen nagy büntetéseket kaptak volna.”⁴⁹

⁴³ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 87. f.

⁴⁴ GELLÉRD Imrét 1947-ben zárták ki a pártból.

⁴⁵ LUKA László (1898–1963) kommunista politikus, volt pénzügyminiszter (1947–1952). 1952. augusztus 16-án tartóztatták le, az enyedi börtönben halt meg.

⁴⁶ ANA PAUKER (1893–1960) kommunista politikus, miniszterelnök-helyettes, külügyminiszter. 1953-ban letartóztatták, kihallgatták. 1954 májusában kizárták a pártból.

⁴⁷ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 89. f.

⁴⁸ A hatvanas-hetvenes években „Bako” továbbra is folytatta hálózati tevékenységét, folyamatosan jelentett az unitárius lelkészekről, köztük Gellérd Imréről is.

⁴⁹ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 91. f.

Összegzés

A fent idézett forrásrészletek a Gellérd Imrét és lelkész társait ért hatalmi erőszak hatásait dokumentálják a feljelentő és a tartótisztek konstrukcióinak megfelelően. Tartalmi vonatkozásokban, összevetve más, az előbbi fejezetekben idézett forrásokkal a lelkész mindennapjainak személyes eseményeit, félelmeit, szorongásait, gondolkodásmódjának változását követhetjük.

A terror éveiben a megfélemlített, meghurcolt lelkész társak sorsából „az embernek meg kellett tanulnia, hogy melyek a kerülendő helyzetek, a tanítás-tanulás mestere és eszköze pedig a félelem volt. Ez a testi tünetek kiváltásával figyelmezteti az embert sérülékenységre, végső soron halandó mivoltára.”⁵⁰

James C. Scott *Erős-e a hamis tudat?* c. esszéjében a hatalomnak alávetettek viselkedésmódját így értelmezte: „Minél nagyobb hatalmat gyakorol valaki felettük, és minél szorosabb a felügyelet, az alávetetteknek annál nagyobb a készítése arra, hogy az engedelmesség, egyetértés, tisztelet látszatát keltsék. De ugyan ezen az alapon azzal is tisztában vagyunk, hogy minél szigorúbb körülmények csikarják ki az engedelemet, ez annál kevésbé lesz összhangban a színpad mögötti helyzettel...”⁵¹

Gellérd Imrét Páll Ferenc századosnak, a Kolozsvár Tartományi Állambiztonsági Igazgatóság tisztjének, 1959. szeptember 11-én kelt letartóztatási javaslatára – a belügyminiszter jóváhagyása után – november 5-éről 6-ára virradó éjjel hurcolták el a siménfalvi parókiáról. A faluban „azonnal elterjedt a rettenetes hír – mégse nyitott be senki a parókiára. Ha azelőtt megesküdtek volna, hogy a tűzbe mennének a lelkészükért, most rá kellett döbenniük: a félelem beléjük fojtotta a tisztességet, és megbénította akaratukat. Ez a demoralizálás volt a kommunizmus igazi diadala.”⁵²

Pierre Mannoni a félelem társadalmi funkciójáról értekezve kifejtette, hogy „a félelem rávilágíthat a politikai vagy vallási hatalom hiányosságaira vagy túlkapasáira. Ha a hatalom gyenge vagy elnyomó, és a hivatalos képviselők nem töltik be szerepüket, tehát róluk és hivatalukról gyengeség, ingatagság vagy zsarnokiság képe alakul ki, erős rossz érzés keríti hatalmába azoknak a tömegét, akik tekintetüket rájuk függesztik. A hatalmi vákuum vagy a szélsőséges hatalom nyil-

⁵⁰ KESZEI András, Jelentés, törés, identitás. In: *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II világháború kezdetétől*, szerk. BÖGRE Zsuzsanna, KESZEI András és Ö. KOVÁCS József (Budapest: L Harmattan, 2012), 13.

⁵¹ James C. SCOTT, „Erős-e a hamis tudat?” *Replika* 23–24. sz. (1996): 94.

⁵² GELLÉRD Judit, *A kudarc áldásai* (Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2016), 66.

vánvalóan a társadalmi bizonytalanság előidézője. A társadalom tagjai ezzel az úrral vagy túlzással szembesülve, megfosztva megszokott fogódzóiktól, tökéletesen ki lesznek szolgáltatva szorongásaiknak, és ez a krízis jele.⁵³

Fényes Ferenc százados, az Állambiztonság Kolozs Tartományi Igazgatóságának nyomozója 1959. november 14-én elrendelte a bűnügyi nyomozást, azzal indokolva, hogy Gellérd Imre 1956–1958 között uszító, államrendellenes, nacionalista, sovinszta, a magyar forradalmat dicsőítő tartalmú prédikációkat írt és terjesztett az unitárius teológusok között.⁵⁴

A százados a nyomozás megkezdése és a vád bizonyítása előtt tudni vélte, hogy a büntető törvénykönyv mely paragrafusaiba illeszthetők a felsorolt (egyelőre még bizonyítatlan) vádak.

⁵³ MANNONI, *A félelem*, 85.

⁵⁴ ACNSAS, O. 868. [dosszié] P. 999/1. 1. f. GELLÉRD Imre és KELEMEN István vizsgálati dossziéja.